

ВЛАДА І СТАТУС НАРИС ТЕОРІЇ "СЕРЕДНЬОДЕРЖАВНОСТІ"

Владні відносини набувають на міжнародній царині відмінної від національних спільнот форми й структури. Тут для них притаманна певна перевага горизонтального розподілу влади над вертикально-ієрархічним, який домінує в національних суспільствах і поступається першому винятково за доби екстремальних політичних поляризацій, революцій, громадянських воєн, творення нових соціумів. Саме в такі часи горизонтальний розподіл влади між антагоністами переважає вертикально-ієрархічний (зафіксований державно-адміністративною пірамідою), а національна спільнота нагадує міжнародну. Ієрархії старого порядку руйнуються, а, натомість, через реконфігурацію горизонтальної владно-силової диференціації, перетворюються у вертикальну стратифікаційну. У межах національних суспільств горизонтальний розподіл влади інтегровано, "вписано" до вертикального, він існує як співвідношення між різними політичними силами на різних (локальному, національному) рівнях та в різних сферах (парламент, уряд) владної ієрархії.

Світова силова (владна) конфігурація або усталений і структурований розподіл влади разом із принципом цього розподілу, диференціюючи міжнародні відносини, не перетворюється, як у випадку національних суспільств, на вертикальну стратифікаційну структуру. Міжнародне суспільство позбавлене розвиненої й складної стратифікаційної структури національних. Тому світова спільнота не знає соціального порядку, притаманного національним спільнотам. Тут панують породжені історичною та соціальною динамікою нестійкі конкурентні порядки та ієрархії, які, у порівнянні з порядками національних суспільств, є квазі-порядками.

Певна світова силова (владна) конфігурація є впорядкувальною основою міжнародних відносин. Однак це лише базова умова, структурно-статичне підґрунтя, яке переважно формується великими державами та їх блоками.

Упорядкування міжнародних відносин через упорядкування зовнішніх політик досягається у світовій спільноті, подібно

до національних, через статусну визначеність і рольовий розподіл. Певний статус держави в міжнародних відносинах та відповідний йому рольовий набір дає змогу формалізувати зовнішньополітичну поведінку, зробити її більш сталою й прогнозованою. Оскільки в рамках світової спільноти відсутня розвинена, жорстка, складна стратифікаційна структура, то механізм визначення статусів і рольового розподілу тут дещо відмінний від національного.

Статуси встановлюються, ролі розподіляються не зовнішніми соціальними структурами, а самими державами на підставі місця, яке обіймає даний національний актор у світовій силовій конфігурації. Обсяг функціональної влади держави (її національна могутність співвіднесена з іншими національними могутностями в межах світової силової конфігурації) є основою визначення статусу цієї держави в міжнародних відносинах та відповідного рольового набору.

Входження держави до світової силової конфігурації, обсяг функціональної влади в її розпорядженні об'єктивно визначає статус даного національного актора в міжнародних відносинах, суб'єктивне усвідомлення та осмислення якого дає можливість виробити і сформулювати відповідний статусним характеристикам рольовий набір. Таким чином, відбувається статусно-рольове оформлення зовнішньої політики, коли формуються сталі моделі зовнішньополітичної поведінки, які зумовлені статусом і передбачають виконання державою відповідних ролей у міжнародних відносинах. Мати певну модель зовнішньої політики — означає дотримуватися відповідної парадигми зовнішньополітичної поведінки. Вироблення та регулярне наслідування цієї парадигми оформлює зовнішню політику, робить її сталою, відтворюваною, прогнозованою.

Держава, яка спроможна впливати на стан усієї системи міжнародних відносин — глобальний характер зовнішньополітичної дії якої поєднуються з глобальною зацікавленістю всіма, навіть найвіддаленішими, регіональними та функціональними сферами світової спільноти, — є великою державою. Великодержавність — це статус і відповідна роль у міжнародних відносинах.

Парадигма зовнішньополітичної поведінки великої держави полягає в прагненні до глобального поширення, намаганні поставити під свій контроль усе міжнародне середовище, усю

світову спільноту, стати єдиною порядкотворчою силою у світі. Означена парадигма реалізується подвійним чином.

Традиційне великодержавне поширення відбувається в міждержавній площині, коли велика держава послідовно інтерналізує сегменти міжнародного середовища, нарощуючи потенціал для майбутніх поширень. Така великодержавна екстенсивність зупиняється винятково іншою великою державою або їх союзом. Очевидно, що йдеться про великодержавну політику доби "балансу сил".

Потенціал великодержавної екстенсивності за умов вертикального ускладнення міжнародних відносин (нарошення наддержавного прошарку) може сублімуватися в певний світопорядок. Великодержавні силові ресурси, розподіляючись вертикально, інвестуються в побудову нового світового порядку. Сполучені Штати є прикладом такої новітньої великої держави.

Таким чином, існує дві форми обмеження великодержавної зовнішньополітичної поведінки, керованої парадигмою глобального поширення — традиційна (стримання) і новітня (сублімація), яким відповідає два типи великих держав — традиційна велика держава (типу імперія) та новітня велика держава.

Середньою державою вважатиметься національний актор із обмеженою, у порівнянні з великою державою, національною могутністю, що дозволяє йому лише вибіркоче докладення зовнішньополітичних ресурсів і зумовлює вибіркочу зацікавленість у тих чи інших регіональних або функціональних сферах міжнародних відносин.

Зовнішньополітична дія середньої держави *різновелика, гетерогенна* й може бути градуйованою за ступенем потужності, згасаючи з віддаленням від сфери докладення. Зовнішньополітична дія великої держави глобально рівновелика, гомогенна, будь-яка регіональна чи функціональна сфера міжнародних відносин перебуває в межах її досяжності, а наслідки діяльності великої держави відчуває вся світова спільнота. Зовнішньополітична дія малої держави *локально рівновелика, гомогенна*, її впливів зазнають лише вузькі сфери докладення.

Середньодержавний статус і відповідний йому рольовий набір передбачають формування такої парадигми зовнішньополітичної поведінки, у реалізуванні котрої і полягатиме виконання

ролі середньої держави в міжнародних відносинах. Парадигма зовнішньополітичної поведінки середньої держави формується на основі суперечності між обмеженою національною могутністю й спектром зовнішньополітичних викликів, які через комплексність міжнародного середовища (багаторівневість, багатоскладовість, владно-силову різномірність) неминуче перевищують силову спроможність національного актора. *Парадигма середньодержавної зовнішньої політики має компенсаційний характер і полягає у прагненні середньої держави до компенсації браку зовнішньополітичних ресурсів з метою адекватної відповіді на сукупність викликів міжнародного середовища.*

Компенсаційна парадигма зовнішньополітичної поведінки середньої держави може реалізуватися чотирма основними шляхами:

1. Перша форма реалізації полягає в негативній компенсації, відмові від активної зовнішньої політики. Середня держава максимально звужує спектр зовнішньополітичних потреб, концентруючись на внутрішньополітичних.

2. У другому випадку середньодержавна парадигма зовнішньополітичної поведінки здійснюється шляхом балансування. Середня держава намагається оптимізувати використання власних зовнішньополітичних ресурсів через маневр та селективне докладення. Така модель зовнішньої політики передбачає якнайменшу інституційну та блокову заангажованість національного актора, відсутність фіксації на певних, сталих міжнародних зв'язках та максимальну свободу зовнішньополітичних дій.

3. Третій шлях передбачає компенсацію через перемноження (мультиплікацію). Середня держава перемножує свою національну могутність участю в багатосторонніх комбінаціях міжнародних відносин. Передусім йдеться про витворені міждержавною асоціацією наднаціональні, наддержавні інституції.

4. Четверта форма реалізації парадигми зовнішньополітичної поведінки середньої держави полягає в компенсації через об'єднання. Мається на увазі союз середніх держав, який кожна з них намагається використати задля компенсації браку зовнішньополітичних ресурсів. Зовнішня політика такої середньої держави зорієнтована інструментально та егоїстично, розгортаючись у міждержавній площині.

Відповідно до чотирьох форм реалізації парадигми зовнішньополітичної поведінки середньої держави, виокремлюються чотири моделі середньодержавності: консервативно-ізоляціоністська (Іспанія доби Франко), ліберально-нейтралістська (Швеція), ліберально-інтернаціоналістська (Канада) та поствеликодержавна (Франція та Велика Британія).

Запропонована типологізація середніх держав не єдино можлива, її основним недоліком є те, що вона винятково горизонтальна і стосується чотирьох можливих моделей зовнішньополітичної поведінки розвинених індустріальних держав і суспільств. Між тим середні держави відрізняються не лише за формами зовнішньополітичної реалізації, але й за рівнем розвитку. Отже, необхідно запровадити рівнево-вертикальну типологізацію середніх держав, яка доповнюватиме вже сконструйовану вище горизонтальну.

На підставі валерштайнівського потрійного поділу світової спільноти на світсистемне ядро, напівпериферію і периферію пропонується відповідна потрійна типологізація середніх держав — середня держава світсистемного ядра, середня держава напівпериферії, середня держава периферії. Усі ці середньодержавні типи утворюють між собою певну ієрархію. Подібне можна сказати і про середній клас у різних за рівнем економічного розвитку суспільствах. Адже середній клас відсталого й бідного соціуму за всіма соціологічними параметрами відрізняється від середнього класу суспільства розвиненого й багатого.

Подібним методом "контекстуального введення" можна типологізувати, наприклад, регіоналізми, оскільки регіональні об'єднання світсистемного ядра, напівпериферії і периферії якісно відрізняються одне від одного. Зокрема, регіони першого сегменту є відверто експансіоністськи зорієнтованими, третього — протекціоністськи, а другого, як свідчить досвід пострадянського простору і латиноамериканських теренів, — фрагментовані й розпорошені. Методологічну роль контексту можуть відіграти й концепції системи міжнародних відносин, коли певне гомогенне поняття введене до контексту певної системи міжнародних відносин відповідним чином урізномірнюється. Так можна говорити про нейтралітет системи "балансу сил" (класичний), нейтралітет системи "біполярності" (так зване неприєднання) і новітній постбіполярний нейтралітет. Подібним

чином гетерогенізуються уявлення про міждержавні союзи, які мають одну "природу" за умов "балансу сил" (врівноваження), "біполярності" (ідеологічні об'єднання), постбіполярності (колективна безпека). Необхідно наголосити, що успішний розвиток теорії статусу держав у міжнародних відносинах залежатиме від ступеня розвитку й розмаїття типологізаційної мережі. Оскільки дати цілковите й вичерпне визначення великої, середньої та малої держави майже неможливо, то акцентувати увагу належить саме на типологізаційному аспекті.

Внутрішня складність і відмінність держав із однаковим статусом у міжнародних відносинах також спричиняє плюралізацію шляхів реалізації парадигми зовнішньополітичної поведінки. Таким чином, можлива ще одна типологізація середніх держав — за характером співвідношення компонентів національної могутності (середня держава з великою територією і населенням, але слабкою економікою чи навпаки; військово й дипломатично впливова середня держава, але з середнім ступенем економічного розвитку та багато інших можливих комбінацій). Середні держави можуть мати різний політичний устрій, господарчі системи, рівень економічного розвитку, політичну культуру, етнічний характер, організації зовнішньої політики, характер оперативних кодів та зовнішньополітичних перцепцій. Таким чином, складаються системи детермінант вибору на користь тієї чи іншої форми реалізації парадигми зовнішньополітичної поведінки середньої держави.

Запропонований вище кількісний (власне, обсяг національного потенціалу й наслідки його застосування) критерій визначення статусу держави в міжнародних відносинах слід доповнити двома іншими: структурним і мотиваційним. Перший стосується характеру впливу держави, статус якої визначається структурою світової політики; а другий — концептуального забезпечення зовнішньополітичної діяльності, тобто того, як сама країна оцінює свій статус у міжнародних відносинах та, взагалі, яким вона його бачить і які цілі зовнішньої політики формулює. Відповідно, на підставі структурного критерію, велика держава є структуротворчою, визначаючи структуру світової політики, а середня держава — структурно-модифікуючою, тобто спроможною модифікувати вже існуючу (встановлену великими державами) структуру міжнародно-політичних відносин. Таким чином, великі держави витворюють системи міжнародних

відносин, а середні держави лише видозмінюють їх із середини. На підставі мотиваційного критерію велика держава має глобальні зовнішньополітичні наміри, прагнучи зберегти або змінити певний світовий порядок. Натомість середня держава має вибіркочу зацікавленість у видозміні окремих функціональних чи регіональних сфер уже існуючої системи міжнародних відносин.

С. Фомін,

кандидат економічних наук

ЕВОЛЮЦІЯ ЄВРОСОЮЗУ В КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ

На основі вивчення досвіду функціонування ЄС та деяких інших інтеграційних угруповань у роботах автора робиться висновок, що менш розвинені форми економічної інтеграції є також менш ефективними і що більш просунуті форми забезпечують більш раціональний розподіл та використання факторів виробництва, економію матеріальних та фінансових ресурсів тощо. Так, наприклад, митний союз, який передбачає уніфікацію митних тарифів країн-учасниць та проведення ними спільної митної політики щодо третіх країн, дозволяє забезпечити повне скасування мита та кількісних обмежень (квот) у взаємній торгівлі між його учасниками. Перевага митного союзу перед просто зоною вільної торгівлі полягає також у значному скороченні адміністративних витрат на утримання митних та прикордонних органів, у скороченні попиту на імпорт деяких товарів із країн, що не належать до союзу.

Економічний союз у межах ЄС дозволяє забезпечити вільну торгівлю не тільки товарами, але й послугами, свободу руху капіталів та робочої сили і, таким чином, дає країнам-членам можливість отримати економію витрат та ресурсів унаслідок створення спільного ринку й відповідного зростання масштабів виробництва. Досвід ЄС показує, що чим тісніша інтеграція, тим більшим є обсяг іноземних прямих інвестицій, що приходять до країн-членів інтеграційного угруповання з третіх країн. Це пояснюється збільшенням економічного простору, вільного від тарифних та нетарифних обмежень, на якому можна збувати товари, вироблені за допомогою таких інвестицій. Робиться